

RAJSLI Ilona

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
rajsli@stcable.net

A KÓDVÁLTÁS LEXIKAI-SZEMANTIKAI ASPEKTUSAI A VAJDASÁGI MAGYAR NYELVBEN¹

Lexical and Semantic Aspects of Code-Switching in Vojvodina
Hungarian Language

Leksički i semantički aspekti promene koda u vojvođanskom
mađarskom jeziku

A kódváltás során a kétnyelvűek kommunikációjában a kölcsönelemek (főleg lexémák és frazémák) sokféle típusa jelenik meg. E témakör tipológiai-terminológiai kérdéseinek áttekintése rendkívüli sokféleséget mutat, hiszen itt a klasszikus, diakrón nyelvi fogalomtár esetenként összemosódik a szociolingvisztikai szempontú megközelítés elemeivel. Éppen ezért kutatásunk során a kontaktológiában alkalmas rendszerezés szempontjai voltak elsődlegesek, a korpuszban fellelt kölcsönszó-típusokat vettük számba: a közvetlen kölcsönzés, az alaki és a jelentésbeli kölcsönzés előfordulásait, illetve egyéb kombinált formákat (alaki-jelentésbeli, túlhelyesbítéses típusok) is elemeztünk. A kódváltás előfordulását lehetőség szerint kontextusukban vizsgáljuk, így a lexikai-szemantikai elemzés mellett a kódváltás előfordulásának alapvető pragmatikai kérdései is felmerülnek, értelmezhetővé válnak.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, kódváltás, kölcsönszó, jelentés, vajdasági magyar nyelvhasználat.

Bevezetés

A vajdasági magyar beszélőközösség kétnyelvűsége igen eltérő típusú és mértékű. A társadalmi, gazdasági és politikai környezet nagyban befolyásol-

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, knjizevnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektumának keretében készült.

ja a kontaktusjelenségek repertoárját, kiterjedtségét, mennyiségi eloszlását a csoporton belül, valamint ezek külső megítélését is. A két nyelvet magas fokon ismerők esetében sem lehetséges a kétnyelvű repertoárban az egyes kódokat teljesen tiszta, elkülönült egységként kezelni. „A nyelveknek való »kitettség« mind a felszínen megjelenő formákban, mind pedig a nyelvi rendszerben tetten érhető” (Bartha 1999, 116).

A vajdasági magyarok kommunikációjában a kódváltásnak mind az azonos nyelven belüli, mind pedig a két- vagy többnyelvűségből eredő fajtái nagy számban és tipológiai sokféleségben jelen vannak. Éppen ezért kutatásaink során a kódváltást szélesebb jelentéskörben, tágabb értelmezésben fogalmazzuk meg, és a korpusz összeállításakor valamennyi kódváltástípus anyagából válogatunk, tehát az azonnyelvi és a nyelvközi kódváltás példái egyaránt helyet kaptak (vö. Rajzli 2011, 109). A gyűjtés során szerzett tapasztalatok lehetővé teszik, hogy a vajdasági beszélők kódváltási szokásainak működését, funkcionális beágyazottságát is vizsgáljuk, s ennek eredményeképpen megállapítható, hogy a kódváltásnak lehet hiánytöltő szerepe, kifejezhet presztízst, nyelvi attitűdöt; lehet stílus-, illetve regisztráltató jellege, ugyanakkor jelezheti a beszélőnek a csoporthoz fűződő szolidaritását is. A nyelvhasználó tudatosan, szándékosan, illetve spontán módon vált kódot, de mindenképpen sikeresebbé, hatékonyabbá és hitelesebbé szeretné tenni a kommunikációt. A vajdasági magyar beszélőközösség nagymértékben rétegzett, ezért a beszélők kódváltási szokásai társadalmi és földrajzi csoportonként számottevő eltéréseket mutatnak.

A kölcsönzés elemei

A kétnyelvűség fogalmának egyik legismertebb meghatározása François Grosjean nevéhez kapcsolódik: kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ (idézi Bartha 1999, 40). A kétnyelvűség hatása leginkább a bilingvis nyelvközösség szókincsében regisztrálható, illetve ott a legkönnyebben szembevetendő. Ezt a jelenséget a szakirodalom (főként a kontaktusnyelvészet) képviselői különféle megközelítés szerint definiálják, ennek megfelelően a terminológia is igen változatos: az *interferencia* (interference), a *transzfer* (transfer), a *kölcsönzés* (borrowing), a *kódkeverés* (code-mixing) és a *kódváltás* (code-switching) fogalma egyaránt előfordul és használatos. Lánicz Irén is kiemeli a terminológiai és megközelítésbeli sokféleséget:

lényegében ugyanazt a jelenséget más-más módon látják a különböző nyelvészeti diszciplínák, és másként ítélik meg attól függően, hogy a megközelítés diakrón vagy szinkrón, és hogy a nyelv vagy a nyelvhasználat felől történik-e a megközelítés. A kategóriák terén is vannak különbségek. A lexikológiában és a lexikográfiában a jövevényszó, vándorszó, nemzetközi műveltség szó és idegen szó kategóriák vannak, a nyelvhasználat felől nézve pedig kölcsönszavak (Láncz 2004, 101).

Noha a kölcsönzés a nyelv bármely szintjén megjelenhet, a kölcsönzés meghatározása szempontjából valójában a lexikon a legfontosabb összetevő (vö. Bartha 1999, 119). A lexikai kölcsönzés definíciója Einar Haugen szerint: „egy nyelv elemeinek egy másik nyelvbeli reprodukciójára tett kísérlet” (vö. Kontra 1981, 14). A kölcsönzés folyamata történhet az átadó nyelvi (vendégnyelvi) elemek egyszerű átvételével (importation), az átvételnek a befogadó nyelv elemeivel való helyettesítésével (substitution), valamint e két jelenség előfordulhat egyszerre is. A lexikai kölcsönzést Peter Trudgill a következőképpen határozta meg: „Az a folyamat, amelynek során kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak [...] az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak” (Trudgill 1997, 41).

A kölcsönszavak meghatározását, valamint tipológiáját Lanstyák István a magyar és a nemzetközi terminológia áttekintésével alakította ki, s célja volt az is, hogy a legfontosabb kölcsönzéstípusokat kontrasztív nyelvészeti alapon a szinkroniában ragadja meg. Lanstyák meg is jegyzi, hogy a kölcsönszó és a hozzá kapcsolódó egyéb fogalmak „eredendően történeti jellegűek, s ezért nem olyan magától értődő, hogy a történeti dimenziót nélkülöző szókincsvizsgálatok számára is hasznosak” (Lanstyák 2006, 16). Éppen ezért a szókölcsonzésnek mind a terminológiáját, mind pedig a tipológiáját a nyelvközi kontaktusjelenségek kontextusába helyezve kontrasztív módszerrel újítja meg, mégpedig úgy, hogy a feltételezett kölcsönszót az átadó és az átvevő nyelv/nyelvváltozat, valamint a magyar sztenderd viszonylatrendszerében vizsgálja meg. Ez a kontrasztív módszer jól alkalmazható a vajdasági magyar nyelvben megjelenő szókölcsonzés vizsgálatokor is: a feltételezett vajdasági magyar nyelvváltozatban felbukkanó kölcsönszavakat² összevetjük egyrészt a szerb nyelvi (Szk), másrészt az Mk nyelvváltozatokban fellelhető megfelelőjükkel, illetve azokkal

² A továbbiakban a magyar nyelv vajdasági változataira a Va, az egyetemes magyar nyelvre az Mk (= magyar köznyelv), a szerb nyelvre az Szk (= szerb köznyelv) rövidítést használjuk (vö. Lanstyák 2006, 18).

a lexémákkal, amelyek jelentésben vagy hangalakban (esetleg mindkettőben) a legközelebb állnak hozzájuk. Csak ezután állapítható meg a vizsgált lexéma kölcsönszó jellege, illetve típusa. Az ilyen összevetés a kódváltás körülményeire, az átvétel kontextuális és szemantikai sajátságaira is rávilágít.

A vajdasági magyar beszélőközösség kölcsönszavainak – egy korábbi állapotot jelző – jelentős korpusza lelhető fel Kossa János műveiben³; majd a későbbi kutatók közül meg kell említenünk Papp György, Andrić Edit, Katona Edit, Molnár Csikós László nyelvészeti vizsgálódásait e témában, legújabban pedig Vukov Raffai Éva kontaktológiai kutatásai emelhetők ki.⁴ Papp György szerkesztésében 2004-ben *Mi ilyen nyelvben élünk* címmel megjelent egy szerzőcsoport munkája⁵, amelyben minden határon túli régió kontaktusváltozatának a lexikai anyaga fellelhető. Emellett a határon túli szavak (ht szavak) internetes adatbázisa is immár rendelkezésre áll, folyamatosan bővül a Termini Kutatóhálózat által 2007-ben indított Ht-online szótár is.

Szókölcsonzés és kódváltás

Kassai Ilona a kódváltás mellett a nyelvek együttélésének természetes következményeként említi, hogy a nyelvek elemeket kölcsönöznek egymástól, amin egy szó átvételét érti L1-ből. Ez az átvétel történhet változatlan formában, valamint meg is változtathatjuk a célnyelvi kiejtéshez igazodva. Ez utóbbi jelenséget Kassai az „idegenítés” (foreignization) megnevezéssel különíti el a „sima” kölcsönzéstől (l. Kassai 1995, 102). A szerző említi még a szintaktikai transzfer jelenségét, melynek lényege a szerkezeti tükrözés, vagyis a tükrörfordítás (Kassai 1995, 103). Bartha Csilla szerint a kölcsönzés jelensége a nyelv bármely szintjén megjelenhet, de a döntő szerepet mégis a lexikon játssza (Bartha 1999, 119). A lexikai kölcsönzés az a folyamat, amikor a kétnyelvű beszélő úgy vesz át szót az egyik nyelvből a másikba, hogy ez a kölcsönszó az utóbbi nyelv szerves részévé válik. Gyakran nehéz pontos válaszvonalat húzni a kódváltás és a szókölcsonzés közé. A szakirodalomban is eltérő módon értékelik e két fogalom viszonyát. Vannak vélemények, melyek szerint a szövegbe integráltság foka – tehát az átvett szó toldalékolt formájú használata – jelzi a kódváltást, míg a lexikai elem toldalékolatlan átvétele kölcsönzésnek minősül. Más véle-

³ A legjelentősebb lexémaanyag *A mi nyelvünk* című kötetben jelent meg (1978. Újvidék: Forum Könyvkiadó).

⁴ Vukov Raffai Éva. 2012. *Az örökíró, a hémijszka és ami körülöttük van. A magyar nyelvhasználat vajdasági terei: nyelvi tervezés és oktatás*. Szabadka: Életjel.

⁵ A szógyűjtemény címe: *A határon kívüli idegen szavak, lexikális elemek adattára*.

mények szerint a kódváltás a kétnyelvűek beszédstratégiája, míg a kölcsönzés nem feltétlenül az, mivel kontaktushelyzetben az egynyelvűek is használhatják (vö. Borbély 2001, 189). Haugen elkülöníti egymástól a kódváltást, az interferenciát, valamint az integrációt; ez utóbbi esetében egy adott nyelvbéli elem oly mértékben integrálódik egy másik nyelvben, hogy ezt kódváltásnak vagy interferenciának csak történeti értelemben lehet nevezni (idézi Kontra 1990, 89). A jelenségek meghatározásának sokfélesége is jelzi, hogy egy-egy jelenség besorolásakor komplex vizsgálatra, a beszédhelyzet minden összetevőjének a körültekintő áttekintésére van szükség.

E két jelenség tehát szorosan összefügg, mindkettő tekinthető részben folyamatnak, ugyanakkor eredménynek is. Láncz Irén is kiemeli, hogy egyes szerzők különbséget tesznek a nyelvi és a beszédbeli kölcsönzés között, s ennek nyomán hangsúlyozza, hogy a nyelvművelők által hibának tartott vendégnyelvi elemek lényegében beszédkölcsönzések, „más terminológia szerint egyszavas kódváltások (ha a kódváltást tágabban értelmezzük), mert nem mindenki használja őket egységesen és formailag az átvételek nem stabilizálódtak” (Láncz 2004, 105). A szakirodalomban mindvégig megtaláljuk azt a felvetést, hogy a mondaton belüli nyelvi (lexikai) elemekről a legnehezebb eldönteni, hogy kölcsönzések vagy kódváltások, vagyis a beszélő az adott megnyilatkozásban csak alkalmilag használta-e őket, vagy a nyelvi elem (lexéma) már része a közösség nyelvi rendszerének. Nyilvánvalóan az integráltság fokának mérésén keresztül tehetünk különbséget kölcsönzés és kódváltás között, ezt a szempontot a korpusz feldolgozásában mindvégig szem előtt tartottuk.

A korpuszról

Az eddigi gyűjtés⁶ teljes anyagát felhasználtuk. E korpusz az adatközlők kora, neme, társadalmi helyzete, foglalkozása tekintetében rendkívül nagyfokú heterogenitást mutat, másik sajátága pedig az, hogy igen változatos beszédhelyzetű interjúkból valók a kódváltásos szöveghelyek. Emellett jól felhasználhatók a részt vevő megfigyelés során eddig feljegyzett diskurzusok kódváltásai is. A részt vevő megfigyelés mint módszer e téma kidolgozásában különösen domináns szerepet kapott, mert ez biztosította a deskriptív adekvátság elvének az érvényesülését. Éppen ezért a jelen dolgozatba kizárólag a saját gyűjtésből származó lexikai és frazeológiai elemek kerültek be, ugyanis kontextusba ágyazódásukat, élőnyelvi működésüket csak így tudtuk nyomon követni. A téma feldolgozása, valamint az alapvető kódváltástípusok meghatározása után nyil-

⁶ A vizsgálat korpusza a 2011-től máig gyűjtött beszélt és részben írott nyelvi adatokat tartalmazza.

vánvalóvá vált, hogy a kutatáshoz legalkalmasabb a spontán megnyilatkozások, az élőnyelvi szövegek vizsgálata. Ennek érdekében felhasználtuk az Újvidéki Rádió⁷, a Vajdasági Televízió, a Pannon Televízió élőnyelvi szövegeit: közülük is főleg a stúdióbeszélgetések, az interjúk, vitaműsorok anyaga nyújtotta a legtöbb kódváltást, esetenként ezt a *Magyar Szó*, a *Hét Nap*, a *Családi Kör* (illetve néhány helyi sajtótermék, pl. a *Becsei Mozaik*, az adai *Körkép*) írott nyelvi példáival egészítettük ki, főként azokkal a szövegekkel, ahol a beszélt nyelviség jól körvonalazható.

A kódváltás lexikai anyagának sajátosságai

A vendégnyelvi lexikai anyag csoportosítását, bemutatását maga az összegyűjtött korpusz indukálta. A hangalaki jellemzőktől kezdve a morfológiai beépülésen át egészen a vendégnyelvi szerkezetek kontextusba épüléséig megkíséreltük végigkövetni a kódváltás lexikai-szemantikai jellemzőit. Az alábbiakban először azokkal a kontaktusjelenségekkel foglalkozunk, amelyek az átadó nyelv konkrét elemének a hatására jöttek létre az átvevő nyelvben.

Közvetlen kölcsönzés

Az a lexéma nevezhető közvetlen kölcsönzésnek, amely mind a vajdasági magyar, mind pedig a szerb nyelv szókincsében megtalálható azonos vagy hasonló hangalakban, azonos vagy hasonló jelentésben, ugyanakkor a magyar köznyelvben hiányzik.

AK⁸: „Már régóta szerettük volna megvenni azt a *troszedot*”⁹ (‘háromszemélyes kanapé’). A *trosed* az analóg szerkesztésű *dvosed* (‘kétszemélyes kanapé’) kifejezéssel együtt rendkívül gyakori a mindennapi szóhasználatban. Ennek nyilván egyik oka a szavak rövidege és tömörítő jellege. Előfordulnak írott formában is, főként helyi újságok hirdeteiben (pl. *Becsei Mozaik* című hetilap).

⁷ Az adatok forrása: VKR. = Vajdasági Közzolgálati Rádió, VKTv. = Vajdasági Közzolgálati Televízió, PTv. = Pannon Televízió. A forrás nélkül álló adatok a korpusz élőnyelvi bázisából valók.

⁸ A továbbiakban a következő rövidítéseket alkalmazzuk: AK = adatközlő, TM = terepmunkás. A beszélt nyelvi szövegeket a köznyelvnek megfelelően átírtuk.

⁹ A vendégnyelvi elemek átírása során a panelszerűen átvett szerkezeteket, mondatokat az eredeti helyesírás szerint közöljük. A magyarban meghonosodott, illetve gyakori kölcsönzéseket fonetikusán átírtuk. Az élőnyelvi szöveg lejegyzésekor gondot okozhat a (szerb, angol, német) vendégnyelvi betét írásmódja. Amennyiben az adott kódváltott lexéma a Bakos-féle *Idegen szavak és kifejezések szótárának* ejtését követi, a megfelelő átírást követjük; ettől csak akkor térünk el, amikor az átírással a kölcsönzés típusára segítünk rámutatni.

AK.: „Kicserélik a *bocákat*” (‘gázpalack’). Itt a többjelentésű szerb *boca* szó a *gázpalack* szóra vonatkozik, szódavizes üveget ma már nemigen értenek rajta.

AK.: „Mondtam neki, hogy minden alkalommal húzzon egy *reckát*...” (‘vonás, rovátka’). Ez a kölcsönzó gyakran hallható a térség beszélt nyelvében, az informális nyelvhasználatban szinte minden társadalmi réteghez tartozó beszélő használja.

AK.: „Októberben mentem hatnapos *terénre* itten Becse környékén...” (élnyelvi szöveg). A ’terep’ jelentésű Szk *teren* szó átvétele úgyszintén rendkívül gyakori jelenség.

Szórványosan előfordul angol elemek szeretlen, morfémakiegészítés nélküli átvétele is:

AK.: „Maradt még néhány üveg kávé, mégpedig ez az *extra strong* fajta” (VKR. – beszélgetés). Ez a vendégnyelvi betétszerkezet kizárólag a sznob szóhasználat eredménye, az *extra erős* kifejezés teljes egészében megfelelő lenne. A következő két idézet egy rangos konferencia hozzászólásában, tehát formális nyelvi helyzetben hangzott el, az angol vendégnyelvi betétek itt zavaróak, egyértelműen a beszélő nyelvi sznobizmusára utalnak:

AK.: „*Aprédeltük* a konferenciát, *internesönel* lett” (‘magasabb szintre emeltük’) (‘nemzetközi lett’).

AK.: „De a *diskassenben* elhangzott, hogy...” (‘megvitatás, eszmecsere, <discussion>’).

Hasonlóképpen minősíthetők az alábbi kódváltások is:

AK.: „Nem kell, hogy *brend nyú* legyen” (‘új termék’).

Frazémák is kerülnek be, illetve alakulnak ki közvetlen kölcsönzéssel:

AK.: „Ez aztán *slág* a tortán...” (VKTv. – esti híradó, interjú). Az Szk *slag* ’tejszínhab’ jelentésű szava behelyettesítődött a *Hab a tortán vmi* frazémába (‘ráadás; további kiváló eredmény’).¹⁰ A *slág* szó¹¹ a vajdasági magyarok mindennapi familiáris nyelvhasználatában meglehetősen gyakran előfordul, akárcsak a *pavla* ’tejfel, tejszín’ szó (pl. *pavlakát vesz, pavlakát tesz az ételre* stb.).

Alaki kölcsönzés

Kódváltáskor a szó hangalakja az átadó nyelvben található analóg szó hangalakjának a hatására módosul, ahhoz igazodik. Ez az igazodás lehet kvantitatív és kvalitatív jellegű, illetve a kettő kombinációja: pl. Mk *apparátus* > Va *aparát*

¹⁰Forgács Tamás. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

¹¹Ennek kissé zártabb, rövid a-val ejtett változata, a *slag* ’gumicső’ jelentésben használatos.

(vö. Szk *aparát*); Mk *dokumentum* > Va *dokument* (vö. Szk *dokumenat*); Mk *infarktus* > Va *infarkt* (vö. Szk *infarkt*) stb.

AK.: „...legyen az *avangarda* vagy sem...” (VKR. – interjú). Az *avantgárd* szó¹² kiejtésében a szó végi *a* hang tisztán hallható volt, tehát a szerb *avangarda* átvétele érvényesült (vö. Mk *avantgárd*).

AK.: „Tetszik a színe a *kamuflázsának*” (chat-nyelvi adat). Itt az Szk *kamuflaža* ’álcázás’ szó formája jelenik meg (vö. Mk *kamuflázs*).

AK.: „Az új stadionban megtervezték a *tribinek* helyét is” (’lelátó’). Az Mk *tribün* szónak az Szk-ban a *tribina* felel meg, ez utóbbinak a hangalaki hatása tapasztalható az idézett mondatban. Az átvétel csak részleges, mert a szerb szó végén levő *a* hang már lemaradt, a szó belseji *i* viszont megmaradt. Ez a szó egyébként hallható még *tribínák*, *tribinán* morfémakiegészítéssel is.

AK.: „Még mindig bízom benne, hogy az RTS ellen tud majd állni a *mobing* e fajtájának” (Hét Nap – írott nyelvi szöveg, fordítás). A szerb nyelvből rövid *b*-vel került a szövegbe a ’pszichológiai terror’ jelentésű *mobbing* szó.

Ugyancsak hangalakkölcsonzés történik a *sztimuláció* (Szk *stimulacija*), a *strájk* (Szk *štrajk*) kifejezések esetében is. Mindkét esetben a szókezdő hangra korlátozódik a „hangkölcsonzés”, a szavak egyébként megegyeznek a köznyelvi formával. Igencsak változatos a *spray* szó ejtése a vajdasági beszélőközösség körében: környezetnyelvi hatásra leggyakoribb a [szpréj] ejtés, az ajánlott köznyelvi [szpré] szórványos, csak a nagyon tudatos ejtés eredménye.

A magyar család- és utónevek hangalakjának torzulása történik abban az esetben, amikor a szerb hangrendszerben hiányzó fonémákat valamilyen elemmel helyettesítik: pl. *Tünde* → *Tinda*, *Zódi* → *Zedi*, *Lőrik* → *Lerik*, *Öcsi* → *Eći(ka)*. Ezek a nevek az *ö* és *ü* hiányában hangalaki módosulással kerülnek vissza a használatba, s gyakorlati megfontolásból – családi vállalkozás, terméknev megnevezéseként – esetenként ebben a formában rögződnek, ezt a névhasználatot találjuk gyakran a szórványmagyarság körében is. Ez a jelenség immár az identitásmegőrzés kérdését érinti. A fenti szavak hangalaki torzulása mellett morfológiai szempontú módosulás is jelentkezik; a szerb becéző formák analógiájára (pl. *Öcsi* → *Ećika*) a magyar utónevek is *-ka* képzőt kapnak: *Laci* → *Lacika*.

Előfordul, hogy kódváltáskor, a szó kiejtésekor csak egyetlen hang minőségi különbsége észlelhető:

¹²A magyar szavak jelentésének megállapításakor a kiindulópont a *Magyar értelmező kéziszótár* (2003. Budapest: Akadémiai Kiadó) és az *Idegen szavak és kifejezések szótára* (2002. Főszerk. Bakos Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó) volt, a szerb szavak esetében: *Rečnik srpskoga jezika* (2007. Novi Sad: Matica srpska).

AK.: „Minden területen végeztek *anketokat*” (VKR. – stúdióbeszélgetés). Itt az Szk *anket*, *anketiranje* szavak nyílt *e* hangjának a hatása érződik, ami azért is meglepő, mert az artikuláció így sokkal nehezebb.

AK.: „Neki mindig is ez volt a *fix ideája!*” (spontán nyelvi szöveg). A szerb-ben ez a kifejezés *fiks ideja* formájú, míg az Mk-forma *fixa idea*. A vajdasági magyar beszélők a ’rögeszme’ jelentésű szintagma első tagjáról elhagyják a magánhangzót. A régióban rendkívül ritkán lehet hallani a köznyelvi formát.

AK.: „Mindig ez volt a mi *szloganunk*” (VKR. – interjú). A ’jelmondat, jelszó’ jelentésű szó a szerb nyelvhasználat hatására kölcsönzi az idézett formát.

AK.: „Le kell vizsgáznom, hogy a *budzséton* maradjak” (beszélt nyelv). Az Mk-ban a *büdzsé* jelentése ’kötségvetés’, az idézett mondatban az egyetemisták státusát jelző ’(állami) költségvetés’-t jelzi a vendégnyelvi forma, amely magyar nyelvi morfémat kapott.

Jelentésbeli kölcsönszók

AK.: „Ami a történetet illeti, itt nincs *spoilerveszély*” (Hét Nap – írott nyelvi szöveg, kommentár). A vendégnyelvi elem igazi neologizmus; irodalmi művekre, filmekre, videojátékokra stb. vonatkozó információt, leggyakrabban a végkifejlet elárulását jelenti. A kifejezés az angol *spoil* ’elront’ igéből származik. Magyar szövegkörnyezetben jószerével csak az internetes szlengben használatos.¹³ A vajdasági magyar nyelvben ez a kifejezés az autókra szerelt első és hátsó ’légtérrelőt’ jelenti, amit a szerb *spojler* kifejezés közvetlen kölcsönzése erősít.

AK.: „*Autoriter* módon uralkodott felette” (Hét Nap – kommentár, Tanjugfordítás). A Bakos-féle szótárban az ’önkényeskedő’ jelentésű – nehezen kiejtendő – *autoritarius* forma található, emellett az *autoriter* szóalak a nyelvi ökonómia működését jelzi.

AK.: „Mirović ajánlata és a *meetingek*” (Hét Nap – címben, fordítás). A *meeting* szó szemantikai többletet kapott a magyar köznyelvben használatos jelentéshez viszonyítva¹⁴, régióinkban ugyanis a tiltakozás szinonimája lett, pontosabban a ’tiltakozó nagygyűlés’ értelemben használják leggyakrabban. A *Hét Nap* idézett cikkében megtaláljuk az idegen szó magyar megfelelőjét is: „Belgrádban április 25-én kormányellenes tiltakozó nagygyűlést fognak tartani.” Vukov Raffai Éva a következőképpen magyarázza ezt a jelenséget:

¹³Új szóként még nem található meg a nyomtatott szótárakban. Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Spoiler>

¹⁴Bakos-szótár: 1. ’ülés, megbeszélés’; 2. ’nyilvános gyűlés, nagygyűlés’; 3. *sport* ’verseny’.

A domináns nyelv hatására a magyarul beszélők nyelvi magatartása változik, hasonló a szerb nyelvi sajátosságokhoz: azaz számukra nem annyira vonzó az új, ismeretlen fogalmak a magyar nyelvre jellemző szóösszetétellel vagy szóképzéssel való alkotása, sokkal inkább hajlanak – szerb mintára – idegen szavakkal pótolni a fellépő hiányt. Másrészt a magyar nyelv szókészletének elemeit nem ruházzák fel új jelentésekkel, azaz ezeket nem tartják alkalmasnak arra, hogy velük új fogalmakat is kifejezhessenek, inkább átveszik a szerbben megjelenő idegen szót, így annak jelentése egészen konkretizálódik (Vukov Raffai 2012, 32).

Mint ezt a példamondat is mutatta, ez az átvételi típus főként a sajtó nyelvében, mégpedig a szerb nyelvű hírek fordítása révén kerül be jelentős mértékben a vajdasági magyarok nyelvhasználatába.

Alaki-jelentésbeli kölcsönszó

Az egyes kölcsönszótípusok kombinálódhatnak egymással, ez esetben mind az alaki, mind pedig a szemantikai sajátságokat vizsgálni kell.

AK.: „Részletek egy kis *insztrumentál* után” (‘hangszeres zeneszám’) (VKR. – műsorvezető). A Va-változat magába „tömörítette” az egész szerkezet jelentését. Értelmezhető mind a szerb nyelv (*instrumental/instrumentalna muzika*), mind pedig az angol nyelv felől (*instrumental/instrumental music*), e nyelvekben ugyanis nemcsak jelzős szerkezetben, hanem névszóként is szerepel a szó. A magyar köznyelvben zenei műszóként az *instrumentális* alak jelzőként szerepel, ‘hangszeres’ jelentésben. Ebben a példában az *sz-es* kiejtés mind az angol, mind pedig a szerb hang- és alakkölcsönzést jelentheti.

AK.: „Minden őrsnek megvan a saját *panója*, s arra kiteszi a virágokat” (élőnyelvi szöveg). Vajdaságban a *panno* szó alaki (vö. Szk *pano*), valamint jelentésbeli módosulását egyaránt tapasztalhatjuk: a mindennapi (főleg iskolai, munkahelyi) nyelvhasználatban ‘hirdetőtábla, falitábla’ értelemben fordul elő.

AK.: „Ő a »*car*« az iskolában...” (írott nyelvi előfordulás). Ebben a diáknyelvi példában a ‘király’ jelzőt fejezi ki az átadó nyelvből vett *car* szó. (Mivel írott nyelvben fordul elő, a szó *a ~ á* kiejtése nem dönthető el.)

Másodlagos kölcsönszóként azonosítható az alábbi részlet vendégnyelvi eleme:

AK.: „Ez a gyerek is el lesz *mázázva*” (‘kényeztetve’) (beszélt nyelv). A *maziti* ‘kényeztet’ jelentésű szerb ige bázisnyelvi *-z* igeképzőt és *-va* igenév-képzőt kapott. Hasonlóképpen nem gyakori, s inkább az igénytelenebb szóhasználatban fordul elő az alábbi mondat:

AK.: „Nagyon jól *kamuflázsázta* magát” (‘álcáz’). A feljebb már említett vendégnyelvi igeforma továbbképzett alakja jelenik meg: *kamuflázsza* + -z képző. Az Mk-ben ennek a *kamuflál* szó felel meg.

Túlhelyesbítéses formák

A vajdasági magyar nyelvváltozatokban olyan elemek is előfordulnak, amelyek hiányoznak a magyar köznyelvben, ugyanakkor azonban nem mutatnak közvetlen mintát az átadó nyelvben sem, létüket mégis a kontaktushelyzetnek köszönhetik (vö. Lanstyák 2006, 50). Ezek a lexikai elemek a helyzeti kontaktusjelenségek eredményei, közöttük is gyakori a túlhelyesbítéses forma. E szavak esetében azt látjuk, hogy a Va-forma sem az Szk-ban, sem az Mk-ban nem lelhető fel vele azonos hangalakú formában, mindössze hasonló alakban. „Ez a folyamat úgy is tekinthető, mint az átvevő nyelv rendszeréhez való hiperkorrekt alkalmazkodás, hiszen a beszélők úgy vélik, ezekre a változtatásokra azért van szükség, hogy az érintett szó ne legyen »szerb«, ahol -ija végződésűek” (Láncz 2004, 107). Ilyen szóalkotás tapasztalható az alábbiakban:

AK.: „Ez a *tendenció* nálunk emelkedőben van” (VKR. – interjú).

AK.: „A *biopszióval* pontosan meghatározható...” (VKR. – interjú).

Láncz Irén említi még Kossa János véleményét is, aki ezeket a jelenségeket a téves analógia eredményének tekintette (Láncz 2004, 107).

Kölcsönelemek és tudatosság

A korpuszban számos olyan interjú található, amelyben az alanyok a kölcsön-szavak használatáról is elmondják a véleményüket. Ezek a szubjektív szociolingvisztikai (metanyelvi) vélekedések a kódváltás működésére is rámutatnak.

AK.: „Ilyen érdekesség nekem is volt a szakmámban, például a *statisztikai ismérv*, ami szerbül *statističko obeležje*. Próbáltam magyarul az *obeležje* fogalmat, magyarra szó szerint, tehát az valamit leír, körülír, megmagyaráz, meghatároz, de pontosan, egy szóval, hogy ismérv, az nagyon ismeretlen” (Interjúrésztlet – matematikatanár).

AK.: „No látod, a bureknak magyar fordítása, elnevezése nincs is, mert az kimondottan keleti, szláv talán, élelem. Tehát ezt a fogalmat magyarul nem is tudnánk lefordítani magyarra. Nagyon sokan például a szörpöket a gyerekek közül, azt csak szokknak tudják, és még csak véletlenül se jutna eszibe, hogy szörp, vagy gyümölcsle” (Interjúrésztlet – tanítónő).

A beszélő gyakran teljes mértékben tudatában van annak, hogy a szólást tükröztetéssel alakítja ki:

AK.: „... ahogyan a szerb szólás mondja, a gyomor megy a kenyér után...” (VKR. – interjú). Az aktuális közéleti események, a médiában is gyakori híradások címeiként jelent meg a szerb/horvát szólás: *Trbuhom za kruhom*, melynek tükröztetése bekerült a magyar mondatba.

Az alábbi hibrid összetételű szóláshasonlat is mind gyakrabban hallható a beszélt nyelvben:

AK.: „Úgy él, mint a *bubreg u loju*” (pl. ’Úgy él, mint Marci Hevesen, Úgy él, mint a hal a vízben – jól érzi magát’]. Az ilyen frazémák főként a magyar anyanyelvükben elbizonytalanodott beszélők beszédprodukciónak hallhatók, illetve humoros, játékos célzatú kifejezésként.

Az adatközlők a kölcsönszók használatának pragmatikai kérdéseiről is szóltak. Közülük két konkrét témával kapcsolatban kértük ki a véleményét.

TM.: Írásban/írott szövegekben is előfordulnak idegen elemek, néha beépítve a szövegbe (pl. *otporosok*), illetve idézőjelbe téve (pl. *A kapcsolatok és „vezák” mocsara*). Mi erről a véleménye?

AK1.: „Az említett példákban a szerb szónak más hangulata van, mint a magyar megfelelőjének, ide tartozik még például a *svercelés* is. A *veza* szó általában rosszalló értelmű, a kapcsolat, összeköttetés nem föltétlenül negatív. Egyes szavak nem fordíthatók le pontosan, pl.: *Delije*, *Grobari* (szurkolócsoportok nevei). Némely esetben a szerb kifejezés jobb választás, mint az erőltetett tükörfordítás, pl.: *Mladi su zakon*. (Vannak, akik szó szerint fordítják: *A fiatalok a törvény*, amelynek nincs semmi értelme. Szerencsésebb a közkeletű: *A fiatalság nagysága* fordítás, amely mellett – a visszakövethetőség végett – ajánlatos föltüntetni a szerb elnevezést is.) Az idézőjel azt jelezheti, hogy a szerző tudatosan használja az idegen elemet, illetve tisztában van vele, hogy idegen, de nem tud helyette jobbat, kifejezőbbet. (Az idézőjellel egyébként sokszor próbálnak álcázni egy-egy furcsa, oda nem illő kifejezést, nem csak az idegen elemek esetében. Idézőjelbe teszik, ahelyett, hogy megfelelőbbre cserélnék, gondolván, az idézőjel megoldja a problémát.)”

AK2.: „Többé-kevésbé mindannyiunkat érint a jelenség, mivel Vajdaságban élünk. Még ha tudatosan kerüljük a szerb elemek használatát, akkor is kerülhetünk olyan élethelyzetbe, amikor kódváltásra kényszerülünk. (Javítani visszük a kerékpárt, mert elszakadt a *fékszajla* – ebben az esetben például semmivel sem magyarabb a Magyarországon használt *bowden* szó a *szajlánál*.)”

TM.: Az utóbbi időben gyakran jelennek meg angol szavak, szerkezetek is a vajdasági média nyelvében (pl. *Hogyan lettem collateral damage*). Mi erről a véleménye?

AK1.: „Ez az angol nyelv térhódításának a következménye, és valószínűleg nem csak a vajdasági magyar médiára jellemző. Vagyis, nem gondolom, hogy

a vajdasági magyar média a környezetnyelv jelenléte miatt könnyebben befogadná az angol szavakat, mint a magyarországi. Mivel az angol nyelv ismerete egyénfüggő, bizonyos esetekben az angol szavak jelenléte is az: az egyén stílusát jellemezheti. Az angol kifejezésben kulturális utalás is rejtőzhet – egy filmre, könyvre stb. –, amely a fordítással elveszhet. (Ilyen példák a *Képes Ifjúság* rovatcímei közül: *Soul Kitchen*, *Hyde Park*.) Vannak olyan angol kifejezések, amelyek nem fordíthatók le pontosan, pl. a *politikai korrektség* kifejezés nem pontosan fedi az eredeti *political correctness* tartalmát (a *political* szó többértelműsége miatt). Egyes témák esetében szükség van angol szavak használatára, pl. informatika.

AK2.: „Az angol szavak használata »in«, vagyis divatos. Van ebben némi sznobizmus, némi kérkedés. Legtöbb esetben felesleges.”

Összegzés

A vajdasági magyar nyelvhasználatban mind a közvetlen, mind pedig az alaki kölcsönzés típusai nagy számban előfordulnak. Noha nehéz meghúzni a kódváltás és a szókölcönzés közötti határvonalat, a kommunikációba bekerülő vendégnyelvi elemek száma és jellege (beépültsége) mindenképpen a nyelvhasználó tudatosságának, szándékának és nem utolsósorban igényességének a függvénye. Mint azt adatközlőink nyilatkozataiban hallottuk, a gyakori kódváltás nem veszélyezteti közvetlenül a mindennapi kommunikációt, sőt a beszélő ezáltal sikeresebbé, hatékonyabbá szeretné tenni a közlendőjét. A vendégelemekkel, kölcsönzavakkal zsúfolt anyanyelv ugyanakkor kétségtelenül kihat a sztenderd magyar nyelv működésére, s e szétfejlődés révén a beszélő – kilépve a vajdasági regionális nyelvhasználat kereteiből – olyan beszédszituációkba kerülhet, ahol akár a kölcsönös megértést is gátolhatják, zavarhatják a kódváltás elemei. Éppen ezért szükséges e kontaktusnyelvi folyamatok minél szélesebb körű ismertetése, oktatása.

Irodalom

- Bartha Csilla. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Borbély Anna. 2001. *Nyelvcseré: Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Élőnyelvi Osztály.
- Kassai Ilona. 1995. Kommunikatív stratégiák a nyelvvesztés kezdetén. In *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, szerk. Kassai Ilona. 99–111. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.

- Kontra Miklós. 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós. 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Láncz Irén. 2004. A lexikai interferencia és kontaktusváltozatok a magyar nyelvben. *Tanulmányok* 101–109.
- Lanstyák István. 2006. *Nyelvből nyelvbe: Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és a fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Papp György szerk. 2004. *Mi ilyen nyelvben élünk. Nyelvszociológiai és korpusznyelvészeti tanulmányok*. Szabadka: MTT.
- Rajslí Ilona. 2011. Kódváltás a vajdasági magyarok nyelvhasználatában. *Hungarológiai Közlemények* 41 (4): 108–120.
- Trudgill, Peter. 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Vukov Raffai Éva. 2012. *Az örökíró, a hémiszkza és ami körülöttük van*. Szabadka: Életjel.

LEXICAL AND SEMANTIC ASPECTS OF CODE-SWITCHING IN VOJVODINA HUNGARIAN LANGUAGE

In the process of code-switching in the communication of bilingual people, different sorts of loanwords appear (mostly lexemes and phrasemes). The analysis of this typological and terminological aspect shows extraordinary variety, because classic, diachronic vocabulary in some cases fades into elements of sociolinguistic approach. For this reason, first and foremost aspects of our research are those that are used in the systematization of contactology, we have looked at types of borrowing in the corpus: we analyzed direct word-loaning, morphologic and semantic loans, as well as other combined forms (morphology-semantics, overcorrected types). Code-switching is analyzed in the given context, this way except for lexical-semantic analysis one can interpret basic pragmatic aspects of code-switching.

Keywords: bilingualism, code-switching, loanword, meaning, Vojvodina Hungarian language use.

LEKSIČKI I SEMANTIČKI ASPEKTI PROMENE KODA U VOJVOĐANSKOM MAĐARSKOM JEZIKU

U procesu promene koda u komunikaciji bilingvalnih osoba javljaju se pozajmljenice različitih vrsta (uglavnom lekseme i frazeme). Tipološko-terminološka analiza pokazuje izuzetnu raznolikost jer se klasičan, dijahron, skup pojmova u pojedinim slučajevima

pretapa u elemente sociolingvističkog pristupa. Stoga su prioritetni aspekti ovog istraživanja upravo oni koji se koriste u sistematizaciji kontaktologije. Sagledani su tipovi pozajmljenica u korpusu, analizirano je direktno pozajmljivanje reči, pojave morfoloških i semantičkih pozajmljivanja, odnosno ostale kombinovane forme (morfologija-semantika, tipovi prekomernog ispravljanja). Promena koda analizirana je u datom kontekstu. Tako se, sem leksičko-semantičke analize, mogu protumačiti osnovna pragmatična pitanja promene koda.

Ključne reči: bilingvalnost, promena koda, pozajmljenice, značenje, vojvođansko-mađarski jezik.

A kézirat leadásának ideje: 2015. máj. 8.

Közlésre elfogadva: 2015. jún. 2.